
УДК 811.161.2:81'373.611

Руслана Коца

Інститут української мови НАН України, м. Київ

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ З ПЕРШОЮ ОСНОВОЮ БЛАГО- В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено семантико-структурний аналіз складних прикметників з першою основою благо- та другим іменним компонентом, виявлених у пам'ятках української мови XI—XX ст. Зокрема відстежено їхнє походження та шляхи запозичування, визначено їхню семантику і словотвірну структуру в різні періоди розвитку української мови, з'ясовано їхню стилістичну функцію та особливості використання.

Ключові слова: складні прикметники, композити, церковнослов'янізми, словотвірна модель, словотвірне значення, благо.

У сучасній українській мові функціонує чимала група складних прикметників-церковнослов'янizmів різної структури й семантики. Процес тісної взаємодії української та церковнослов'янської мов бере початок ще з XI ст. І це не дивно. Адже — добре внормована літературна мова — церковнослов'янська на той час стояла на вищому рівні щодо давньої руськоукраїнської мови й поступово проникала в усі сфери духовного життя Київської Русі. Унаслідок таких проникнень давньоукраїнська мова цілком природно запозичила в церковнослов'янської ряд лексичних елементів, які збагатили її словниковий склад. Як правило, вони позначали нові, важливі для духовного й культурного життя народу поняття й не мали відповідників у давньоукраїнській мові.

Церковнослов'янська мова потужно вплинула і на розвиток словотвірної системи давньоукраїнської мови. Перші складні слова, що були кальками з грецької мови, прийшли до нас саме через посередництво старослов'ян-

© Р.О. КОЦА, 2017

ської, а пізніше — церковнослов'янської мови як її різновиду на території Київської Русі. І якщо спочатку запозичувалися окремі слова, то згодом — цілі словотвірні моделі, окремі з яких, ставши продуктивними в давньоруськоукраїнській мові, отримали продовження й у сучасній українській літературній мові. Саме тому вивчення церковнослов'янізмів, а особливо їхньої структури, має велике значення для розуміння становлення й розвитку словотвірної системи української мови.

До питання церковнослов'янізмів (старослов'янізмів) в історії української мови зверталось чимало науковців: їхнє функціонування в лексиці староукраїнської мови описали В.М. Русанівський, Л.М. Полюга, Ф.Є. Ткач, Л.Л. Гумецька, В.А. Передрієнко, А.А. Дем'янюк, Н.В. Заболотна, С.І. Корнієнко та ін.; стилістичну функцію церковнослов'янізмів в українській мові нового періоду на матеріалі творів І.П. Котляревського простежив Ю.В. Шевельов, на матеріалі творів Т.Г. Шевченка — В.І. Сімович, В.М. Русанівський та О.Г. Муромцева, на матеріалі творів П.О. Куліша — Ю.В. Шевельов. Не оминули дослідники увагою й давньоукраїнський період — І.І. Огієнко, І.С. Свенціцький, В.М. Русанівський, В.В. Колесов та ін. Отже, робіт, присвячених взаємозв'язкам старослов'янської та української мов, немало. Однак особливості запозичування й засвоєння церковнослов'янізмів давньоукраїнською мовою, їх функціонування в ній, а також у наступні періоди, остаточно не з'ясовані. Промовистим на цьому ґрунті є дослідження особливостей структури й основних словотвірних моделей складних прикметників, що містять церковнослов'янські компоненти.

Об'єктом дослідження у цій статті є складні прикметники з першою основою **благо-** та другим іменним компонентом. Колись це була продуктивна й поширена словотвірна модель, яка постала в давньоукраїнській мові як результат вимог доби, як необхідність заповнити ту прогалину в лексиці релігійної літератури, що утворилася внаслідок прийняття Київською Руссю християнства. Нині в українській мові функціонує невелика кількість прикметників із таким компонентом. Більшість із них не витримала перевірки часом, і сьогодні ми говоримо про такі композиції як про своєрідні релікти української мови, відлуння її історії.

Отже, щоб визначити походження, відстежити розвиток семантики та структури складних прикметників із першою основою **благо-**, а також з'ясувати причини поступового занепаду цієї словотвірної моделі в українській мові, необхідно: 1) відібрати з пам'яток української мови XI—XX ст. складні прикметники з першою основою **благо-**; 2) відстежити їхнє походження та шляхи запозичування; 3) визначити їхню семантику і словотвірну структуру в різні періоди розвитку української мови; 4) з'ясувати їхню стилістичну функцію та особливості використання.

Із опрацьованих джерел для структурно-семантичного аналізу виокремлено 66 лексем, які поділяємо на дві групи.

Композиції першої групи утворено за схемою «основа прикметника *благии* (П) + іменник (І) + суфікс», а їхнє словотвірне значення передає

перифраза 'той, який має ПІ', напр.: *благовидьнь* (СДРЯ I: 170) 'який має приємну зовнішність' ← блигии видь 'той, який має благий вид'; *благовольный* (170) 'добровільний' ← благага воля 'той, який має благу волю', а також: *благовоньный* (171) 'ароматний', *благовѣрный* (172) 'побожний', *благозаконный* (186) 'законопослушний', *благочинный* (188) 'прекрасний', *благомолитвенный* (189) 'зв'язаний з молитвою', *благонравьнь* (190) 'доброчесний', *благообразный* (190) 'гарний' та ін. Як бачимо, у процесі творення таких композитів брав участь суфікс **-ьн-**, який був основним і зустрічався майже у ста відсотках похідних. Поодинокими є утворення з іншими суфіксами, зокрема **-евьн-** (*благодоушевьный* (СДРЯ I: 182), **-ив-** (*благочестивый* (216), **-ивьн-** (*благочестивьнь* (217), **-ј-** (*благосърды* (207)). Багато з таких прикметників мали відповідники із суфіксом **-ьн-**: *благодоушевьный* / *благодоушный* (СДРЯ I: 182), *благочестивый* / *благочестьный* (219), які використовувалися як паралельні варіанти. Саме існування словотвірних відповідників серед композитів свідчить про процес активної адаптації чужомовних лексем давньоукраїнською мовою.

До цієї групи належали запозичені книжним шляхом зі старослов'янської мови складні прикметники, які за своєю структурою були кальками грецьких складних слів з першою частиною εὖ- 'добре', напр.: *благосовременный* < εὖ-καιρος 'своєчасний' (ДГС I: 693), *благочестивый* < εὖ-σεβής (708) 'побожний', *благосърды* < εὖ-καρδῖος 'мужній' (693). У старослов'янській мові відповідником εὖς 'добрий' стала основа прикметника *благъ* 'добрий, милостивий'.

Прикметник *благъ* — без сумніву, південнослов'янського походження, що розвинувся з праслов'янського *bolgъ(jь) (ЭССЯ 2: 174; ЕСУМ I: 203). Повноголосний східнослов'янський його варіант зник з літературної мови дуже давно. Уже на ранніх стадіях розвитку давньоукраїнської мови корінь **болог-** був рідкістю й зустрічався в небагатьох пам'ятках, зокрема в «Руській правді»: *ему болого дѣль и хорониль товаръ его*. Зберігся цей корінь також у топонімі *Бологое* (назва міста у Тверській області РФ), в українському діалектному *не-з-болуга* 'не з добра' (ЕСУМ I: 203), блр. *балазе* 'добре' (ГС I: 48). На думку О.І. Смирнової, корінь **благ-** у південнослов'янському озвученні «стає в давньоруській мові єдиною формою і використовується в писемних пам'ятках різних жанрів» [8: 57—58].

У сучасній українській мові прикметник *благий* означає 'слабий, кволий' (СУМ I: 191) і вживається в народно-розмовній мові. Старослов'янське значення 'добрий, милостивий' є застарілим. Розвиток протилежної семантики в цього прикметника засвідчили вже пам'ятки XI—XIII ст.: *благыи* (Срезн. I: 109—110) 1) 'добрий, милосердний'; 2) 'поганий, слабкий'. «Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.» фіксує два значення цього прикметника: 1) 'ласкавий, милостивий', 2) 'благочестивий' (ССУМ I: 99). Однак, уже починаючи з XVI ст., значення негативної семантики прикметника *благий* знову зафіксовано словниками: *благий*, *благій*, *благъ*, *благъ* 'поганий; убогий, дешевий, недорогий' (СУМ XVI—XVII 2: 92—93). У наступні століття процес розвитку і позитивної, і негативної семантики

триває: ‘добрий, м’якосердий, витриманий’ (Жел. I: 32), ‘благий, добрий, блаженний’, ‘поганий’, ‘старий, ветхий’, ‘слабкий, немічний’ (Гр. I: 82). Як бачимо, значення позитивної семантики у прикметника *благий* поступово зникає. Виникнення не тільки різноманітних, але й протилежних значень у цього прикметника здавна було предметом зацікавлення науковців, зокрема Б.О. Ларіна, В.М. Прохорової, О.І. Смирнової, О.Г. Прохорової та ін. Щодо причин такого явища існує декілька гіпотез, зокрема: 1) енантіосемія як результат евфемізації (В.І. Даль, Д.К. Зеленін, В. Хаверс, О.Г. Преображенський, М. Фасмер, О.М. Трубачов, П.Я. Черних); 2) гетерогенні утворення (Ф. Міклошич, Е. Бернекер, Ю. Покорний, В. Мачек, Е.В. Френкель); 3) проблематична реконструкція (О.Є. Анікін; ЭССЯ: 4). Однак це явище досі не отримало однозначного трактування. Водночас було спостережено, що «прикметник із “хорошою” семантикою функціонує у сфері впливу старослов’янської та церковнослов’янської мов, а з “поганою” — переважно в розмовній мові українців, росіян і білорусів» [4: 180]. У дослідженнях О.А. Фелькіної, присвячених прикметникам загальної оцінки в слов’янських мовах, зроблено припущення, що слово *благъ* (судячи з використання у давніх старослов’янських пам’ятках) отримало значення позитивної оцінки в старослов’янській мові під впливом грецької [9: 9]. Названий ад’єктив використовували в перекладних текстах як відповідник до таких грецьких слів, як *ἀγαθός* ‘хороший, добрий; морально і духовно досконалий’ (ДГС I: 16), *καλός* ‘прекрасний (про осіб і предмети, про зовнішню і внутрішню красу)’ (868), *εὐ-σεβής* ‘благочестивий’ (708), *εὐ-μεγέθης* ‘дуже великий, значний; важливий’ (697), *ἅγιος* ‘святий, священний’ (20), *ἄφθονος* ‘щедрий’ (273). Як бачимо, семантична структура більшості грецьких слів має значення позитивної оцінки. Тому не дивно, що прикметник *благий* (СЦСЯ I: 48) у церковнослов’янській мові означав тільки ‘добрий, хороший’. Однак, як слушно зауважує Л.П. Дронова: на якій підставі всі ці грецькі слова перекладалися б словом *благъ*, якщо воно не мало такого значення, якщо їхні функції (хоча б частково) не збігалися? [4: 183].

Дослідження засвідчених у пам’ятках XI — XX ст. композитів-ад’єктивів з першою частиною, що є основою прикметника *благий*, показало, що корінь *благ-* у їхньому складі мав виключно позитивну семантику, а самі композити широко використовувалися в книжних пам’ятках і часто були термінами християнської релігії. Ще одним цікавим і показовим фактом є функціонування таких прикметників у сучасних діалектах. Зокрема, у говірках Нижньої Наддніпряни прикметник *благий* має значення ‘наївний, простакуватий’ і ‘хворий’ (СГНН I: 87), а складні прикметники, до складу яких він входить, містять позитивні конотації: *благонадежний* (СГНН I: 88) ‘такий, що має добру надію’, *благорозсудливий* (88) ‘розсудливий, виважений’.

Своєрідною рисою складних прикметників цієї групи було отримання прикметником *благий* додаткового семантичного навантаження: *благий* — це не просто добрий, це той, який стосується Бога, даний Богом,

пов'язаний із ним. Слова *благо* й *добро* та їхні похідні широко використовувалися в пам'ятках XI—XIII ст. на позначення позитивної оцінки найрізноманітніших предметів із погляду як народної, так і щойно прийнятої русичами християнської етики. Однак уже в той період спостерігається розмежування сфер використання названих лексем. І.А. Василевська, дослідивши використання слів *благо* і *добро* та їхніх похідних у «Повісті про Варлаама та Іосафа» (переклад із грецької XII ст.), зробила висновок, що «благо характеризує божественні сили, діяння, явища, а добро — людські. Благо належить до сакральної сфери, а добро — до буденної» [1].

У XII ст. калькування з грецької набуває активного розвитку. Перші переклади релігійних текстів сильно залежали від оригіналів і були в основному не просто послівними, а поморфемними. Оскільки вони важко сприймалися слов'янами, перекладачі почали прагнути до максимального наближення перекладів до системи давньоукраїнської мови. У цей час спостерігається й розширення словотвірних засобів при перекладі грецьких слів. На думку, Н.Х. Нізаметдінової, калькуючи грецькі складні слова, перекладач максимально використовує лексичне й афіксальне багатство своєї рідної мови [6: 127]. І що найголовніше — перекладає грецькі слова відповідно до свого розуміння нової картини світу. С.О. Нікіфорова, вивчаючи перекладні тексти XI — XIII ст., спостерегла, що грецька частина *єв-* частіше перекладалася **благо-**, рідше — **бого-**. Таке явище, на думку дослідниці, визначається поняттєвими зв'язками семантичних просторів «Бог» і «благо» у новій слов'янській картині світу, яка формувалася значною мірою під впливом церковно-книжних текстів [7: 117]. Таким чином, прикметник *благии* розширює свою семантику за рахунок включення до неї семантики основи **бого-**.

Продовження такої церковнослов'янської традиції спостерігаємо у всій літературі й культурі Київської Русі. Описуючи цей період, В.В. Колесов зазначав: «... добро і благо розподіляються в протилежності “земне — небесне”. Благо закріплюється за духовним, небесним, божественним, добро — за земним, матеріальним, людським проявом життя» [5: 108]. Підтвердженням таких висновків дослідників є й складні слова з першою основою **благо-**, виявлені в пам'ятках давньоукраїнської мови: *благovidьнь* (СДРЯ I: 170) ‘який має приємну зовнішність’, *благовѣрьньи* (172) ‘який сповідує істинну віру’, *благодоушьньи* (182) ‘прихильний до людей’, *благозаконньи* (186) ‘оснований на добрих, правильних законах’, *благонравьнь* (190) ‘який має хороший характер, добродесний’, *благобразньи* (190) ‘гарний; почесний’, *благоплодьньи* (191) ‘родючий’, ‘такий, що дає добрі плоди’, *благородьньи* (196) ‘знатний; великодушний’ та ін.

Прикметник *благии* (-ѣ) у їхньому складі вживався тільки в позитивному значенні, позначаючи одну з основних характеристик Бога — те, яким Бог постає перед людиною і світом, — а відповідні композити, як правило, уточнювали ці характеристики — Бог має благу волю, благий норов тощо — і вживалися як епітети при назвах Бога, Богородиці,

Христа та інших релігійних понять: *приноса кадило молитвеное. темьанъ блговоньныи* (1091 / 1377 ПВЛ: 71 зв.). Однак частіше такі композити стосувалися самої людини (тільки в тому випадку, коли її наміри були добрі, богоугодні), напр.: *игумени ѿ всѣхъ манастыревъ. с черноризцы придоба. и людье блговѣрнии* (1091 / 1377 ПВЛ: 70 зв.), *и сяде на столѣ дѣда своего и ѿца своего сии блговѣрнии кнзь Ростиславъ* (1160 / 1425 ЛП: 180 зв.), *[князь] баше же кротокъ. блгонравенъ. манастырѣ любѧ* (1173 / 1425 ЛП: 200 зв.), *благообразни скопци* (XIII / 1554 КПП: 418), *благороденъ ѿ блгородны(х) каганъ* (1037—1050 / XV Лл.: 185 а), *при блгородьнѣмъ князи Всеволодѣ державному Русьскыа земля* (1089 / 1377 ПВЛ: 69 зв.), *родиса снѣ блгоч(с)тивому и х(с)олобивому князю Костантину* (1207 / 1377 ЛЛ: 147 зв.).

Отже, композити з першою основою **благо-**, утворені складносуфіксальним способом на основі прикметниково-іменникових сполучень, дуже широко представлені в релігійно-церковних текстах XI—XIII ст. Вони були запозичені книжним шляхом із церковнослов'янської мови, а структурою тісно пов'язані зі своїми грецькими відповідниками. Прикметник *благии* у їхньому складі передавав позитивну оцінку, а у своєму розвитку пройшов певну семантичну еволюцію. К.Р. Добрушина виділяє такі її етапи: 1) виступає епітетом при слові Бог та його синонімах; 2) застосовується до діянь Божих; 3) застосовується для характеристики таких дій і результатів дій людини, які відповідають Божим замислам [3: 30].

У «Словнику староукраїнської мови XIV—XV століть» зафіксовано всього два композити з першою основою **благо-**, які утворені складносуфіксальним способом на основі прикметниково-іменникових сполучень: *благовѣрнии* (ССУМ I: 97) та *благочѣстивии* (98) із поміткою «церковнослов'янїзм». Із одного боку (й насамперед), така незначна кількість аналізованих похідних зумовлена тим, що дуже мало пам'яток зазначеного періоду збереглося до наших днів. З іншого боку — вже у цей час спостерігається стилістично-стильова диференціація у вживанні композитів з першою основою **благо-**. Більшість пам'яток XIV—XV ст. представлена грамотами, дипломатичними чи правовими актами, пов'язаними з повсякденною практичною діяльністю людей. Звичайні життєвські факти — основний зміст таких документів. Відповідно до цього, як зазначає А.М. Матвієнко, і мовне оформлення їх характеризується тісним зв'язком із живою народною мовою, охоплюючи значний ареал живомовної лексики і фразеології (ВГ: 7—8). Відсутність композитів на **благо-** в текстах ділового стилю свідчить про те, що вони не були характерними для народно-розмовної мови. Однак офіційні документи писали за традиційним зразком, що вимагав чіткої структури, одним із основних елементів якої були звертання, називання особи, що часто супроводжувалися великою кількістю епітетів, серед яких були й композити з першою основою **благо-**. Водночас первісна семантика таких прикметників поступово нейтралізувалася, а самі композити почали вживатися просто як шанобливі епітети при назвах осіб: *а повелѣньемъ блговѣрнаго і хр(с)толюбиваго княза великаго Михайла кедиминовича* (1350 Роз. Гр.: 8), *блговѣрни(и)* и *бгоч(с)-*

тивы(и) и х(ст)олюбivy(и)... воивω(да) (УГр. XV: 136), Мл(с)тію бжїєю Азь блгочствivy г(д)нь, и рабъ вл(д)кы моего їв ха (1429 УГр. XV: 84), **благородному** и **благочестивому** его милости киръ Андрею Желиборскому, дворяныну земли Московской (1650 Пам. III: 66). Основним значенням прикметника **благовѣрный** стало вираження поваги до людей із підкресленням належності названої особи до православної віри, що робило її в очах мовця ще більш шанованою. Семантика прикметника **благочестивый** не змінилася, його основним значенням і надалі залишалося ‘побожний, правовірний’, натомість він отримував додаткове стилістичне навантаження. Таке явище спостерігаємо і в приватних листах: **благородная** мосьць панъ Ялоцкая (XVIII ПЛ: 18), **блгоро(д)ный** м(с)ць пне (19).

Традиція широкого використання композитів на **благо-** у церковно-релігійних творах отримала продовження і в XVI—XVIII ст. Переважна більшість із них була церковнослов’янізмами і перейшла в староукраїнську мову як готовий мовний матеріал, напр.: **благовѣрный** (СУМ XVI—XVII 2: 94) ‘правовірний’, **благодущень** (98) / **благодущный** (XVII Слав.-Кор.: 426) ‘добродушний’, **благонравный** (СУМ XVI—XVII 2: 97) ‘доброчесний’, **благосердъ** (102) ‘милосердний’, **благочестивый** (СУМ XVI—XVII 2: 107; Т. Мат. I: 56) ‘побожний’, **благоязычный** (XVII Слав.-Кор.: 428) ‘красномовний’. Характерною особливістю цієї групи композитів було те, що прикметник **благий** у їхньому складі повністю втрачає прив’язаність до Бога і починає означати щось найвище, найцінніше в межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнювалося до Бога. Такі похідні характеризували вже не самого Бога, а людину, її розум, душу, характер, дії та вчинки, котрі є гідними, морально й етично доскональними. Це так зване внутрішнє благо: **онъ же блговѣрныи** моу(ж) агринъ, оуготовивъ каноунъ свечи и темьянь (1489 Чет.: 95 зв.), **ра(д)уиса** козмо **блгоразумный** защитниче печальнымъ (69 зв.), **блговѣрны(м)** же щценикомъ и всѣмъ христоролюбивымъ людемъ (1598—1599 Апокр.: 185), и всѣмъ веспол **блгонравным** Спѣдеω(м) ... здорова доброго (1636 МІКСВ: 316), яко апостола **благоразумна** (1581 ПОБ: 5), людемъ **блгочестивимъ** тяжкіє и неслиханніє дани наложиша (1739 ГГ: 6 зв.), **Гайдѣкъ блгочестивій** (1740 ЛК: 40 зв.), **сохраня(и) бжє** людє(и) **блгоч(с)-тивыхъ**: ω(т) тѣхъ то ігръ безче(ст)ны(х) (к. XVII—п. XVIII КЗ: 318 зв.), **кто такъ вѣритъ, то правдивый** естъ хр(с)тіанин, **правовѣрный, блгочестивый, и правдивый** Сынъ (1646 Перло: 12).

Окрім внутрішнього блага людині притаманне також благо зовнішнє, тобто все те, що властиве не людині, а її оточенню. Як правило, це були композити, які характеризували світ речей і природи: **благвременный** (XVII Слав.-Кор.: 426; СУМ XVI—XVII 2: 94) ‘своєчасний’, **благовонный** (СУМ XVI—XVII 2: 93) ‘ароматний’, **благородный** (100) ‘родючий’. Епоха бароко стала важливим пунктом в еволюції вчення про людину, коли традиційна теологічна проблема «Людина — Бог» переросла у світоглядну проблему «Людина — Бог — Всесвіт». Тому речі (матеріальний світ) і природа (оточення людини) є закономірними складниками людського блага, а саме: земного життя людини, які споріднюють її з природою,

напр.: *от которого духа источника ... чистого ли или мутнаго, благовоннаго ли или смердячого* (1608—1609 Виш.: 209), *сладость ѿ(т) древа, виелакихъ плодовъ ... сладость и цвѣтовъ, блговонны(х)* (1646 Перло: 4—4 зв.), *блго-временную помощь получитьи ѿ(т) ва(с) блгоч(с)тивы(х) христїянъ* (1592 ЛСБ: 198), *Церковь есть различнаго жития цвѣтущий благодный и добровонный рай* (1600—1601 Виш.: 168).

У староукраїнський період відбувається зміщення центру мірила доброчинності зі сфери релігійної до сфери моральної. Оскільки людина — це ідеальна істота, створена Богом, то вона повинна бути досконалою, а отже, наділеною найвищими моральними якостями. У цьому руслі відбувається й переосмислення семантики деяких похідних. Так, композит *благородный* (СУМ XVI—XVII 2: 101) поряд зі значенням ‘знатний’ починає використовуватися для характеристики людини, яка ‘відзначається високими моральними якостями’: *была одна дѣвица ... красна оубо лице(м). багата же и блгородна* (1489 Чет.: 60 зв.), *нѣсть блгороден ни простецъ, нѣсть лобомудръ,.. ни невѣжа* (1624 Пам. I: 36). Саме таке значення збереглося як основне за аналізованою одиницею в сучасній українській літературній мові (СУМ I: 193).

Прикметник *благообразный* навпаки звужує свою семантику: якщо у церковнослов’янській мові він міг означати: ‘1) гарний; 2) благоприс-тойний; 3) почесний, відомий’ (СЦСЯ I: 53), то в староукраїнський період його єдиним значенням стає ‘достойний’ (СУМ XVI—XVII 2: 100): *блгообразныи совѣтникъ* (1556—1561 ПЄ: 195 зв.), *Прч(с)таа до него рекла: блгообразныи Іосифе, кто(ж) може кро(м) тебе тоє вчинити?* (XVI УЄ Трос.: 79), *по которыхъ благообразныхъ и подвижныхъ [мужехъ] ленивыє и недобрыє настали* (1605—1606 Перест.: 26).

У цей період за аналогією до вже наявних композитів і за усталеною й дуже продуктивною в церковнослов’янській мові моделлю утворюються нові слова. Це *благодержавный* (СУМ XVI—XVII 2, 98) ‘благочинний’, *благопобѣдный* (100) ‘переможний’, *благофортунный* ‘щасливий’ і *благопле-менный* (XVII Слав.-Кор.: 427) як синонім до прикметника *благородный* у значенні ‘знатний’. Такі похідні виникли на позначення прагнень і бажань людини, не пов’язаних з морально-етичними цінностями: *Блгодержавн(и)* (1627 Бер. Лекс.: 205), *агадонік: блгопобѣдны(и)* (172), *благофортуннаго в добрих и отчизнѣ полезних замислах ваших повожения* (1720 Вел.: 193).

Отже, у давньоукраїнський період композитні утворення на *благо-* використовувалися для характеристики Бога, показуючи яким він постає перед людиною і світом. Частіше такі похідні стосувалися опису людини, однак тільки в тому випадку, коли її наміри були богоугодні. У староукраїнську добу благом вважається все те, що стало для людини бажаним і кожен обирає те, що йому більше до вподоби. Звідси широка сполучуваність композитів на *благо-* з назвами істот, предметів, різних абстрактних понять. Як і раніше, прикметник *благий* у складі композитів має позитивну семантику. Протягом XIV—XVIII ст. спостерігається чітка стильова диференціація у використанні складних прикметників з першою

основою *благо-*. У ділових документах, а також приватних листах такі слова зустрічаються рідко, за винятком певних усталених фраз, на зразок звертань, де вони використовувалися як шанобливі епітети. У художніх та релігійних текстах вони продовжують бути поширеними. Переважна більшість із них була церковнослов'янізмами, тільки чотири композити, виявлені в опрацьованих пам'ятках староукраїнської мови, були новостворами цієї доби. Водночас не всі складні прикметники з першою основою *благо-*, які зафіксовані в пам'ятках XI – XIII ст., стали надбанням староукраїнської мови, зокрема *благовольнии* (СДРЯ I: 170) 'вчинений з доброї волі', *благозаконьнии* (186) 'сформований на добрих законах', *благоличьнии* (188) 'прекрасний', *благомолитвьнии* (189) 'зв'язаний з молитвою', *благоподобьнь* (192) 'поважний' та ін.

У словнику П.П. Білецького-Носенка, який, на думку В.В. Німчука, є найповнішим словником української мови і цінним джерелом вивчення народної мови історичної Полтавщини XIX ст. (Б.-Н.: 34), композити-ад'єктиви з першою основою *благо-* відсутні. Нагадаємо, що основними джерелами цього словника були жива розмовна мова й фольклор. Тому відсутність у ньому аналізованих похідних свідчить про те, що церковнослов'янізми такої структури, широко представлені в релігійних текстах XI–XVIII ст., залишалися чужорідними елементами для живої мови і не були засвоєні нею.

Окремі композити зафіксовано у словниках кінця XIX – початку XX ст., але кількість їх дуже мала: *благовидний* (Жел. I: 31), *благовірний* (Гр. I: 82), *благородний* (Гр. I: 83 – у двох знач.) / (Жел. I: 32) 'знатний', *благочестивий* (Гр. I: 84; Жел. I: 32) 1) 'православний'; 2) 'релігійний'. Їхні значення тотожні значенням відповідних похідних, що засвідчені в попередні періоди.

У сучасній українській літературній мові збереглося шість композитів аналізованої структури. Два з них вживаються як нормативні: *благодушний* (СУМ I: 193) 'лагідний, ласкавий, прихильний до людей; добродушний' і *благородний* (193) 'який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний'; 'породжений високою метою, проінятий високим поривом, ідеєю і т. ін.'; 'який відзначається дуже гарними рисами, якостями'. Значення 'знатний' у композита *благородний* поступово нівелюється, і він вживається як застаріла, дореволюційна форма на позначення аристократичного, дворянського походження. Водночас використання цього прикметника закріплюється в термінології, де він «уживається як складова частина термінів – складних назв у ботаніці, зоології, хімії і т. ін.» (СУМ I: 193), а також у народній медицині. Зокрема, на Кіровоградщині побутує назва *благородні краплі* на позначення лимонника (меліси), настояного на горілці [2: 31]. Розширення семантики аналізованого композита свідчить про повне засвоєння українською мовою цієї лексеми: вона вже не сприймається як чужорідний елемент, більше того – на початку XXI ст. саме цей прикметник стає твірним для неологізму *благородитися* 'ставати благородним' (ЛСІ 2008–2009: 14): *бо в наших*

мислях вічність *благородиться*, *Без дурости і мудрість не народиться* (С. Стриженюк).

Три композити з першою основою **благо-** є стилістично маркованими (застаріле, вживається рідко, книжне): *благонамірений* (СУМ I: 193) заст. ‘який має добрі, щирі наміри’, *благообразний* (193) рідко. ‘поважний і гарний на вигляд’, *благочестивий* (195) книжн., заст. ‘який додержується приписів релігії; побожний, набожний’; ‘належний до православної віри’. Їхнє значення теж не змінилося. Прикметник *благовірний*, *-а* повністю втратив свою первісну семантику й у сучасній українській літературній мові виступає у формі іменника та має значення ‘чоловік; дружина’ (СУМ I: 191).

Другу групу складних прикметників з першою основою **благо-** становили похідні типу *благодостойнии* (СДРЯ I: 182) ‘достойний’, *благоизкоуснь* (187) ‘прославлений, оточений повагою’, *благокръпкъ* (188) ‘сильний’, *благолънии* (188) ‘благопристойний’, *благомоудрии* (189) ‘дуже мудрий’, *благопокорливъ* (193) ‘покірний, слухняний’, *благопокорнь* (193) ‘покірний’, *благокрасьнии* (187) ‘гарний’, *благоразсудень* (196) ‘розсудливий’, *благоразоумьнии* (196) ‘розумний’, *благосъвьстьнии* (207) ‘сумлінний, добросовісний’ та ін. Такі похідні також були кальками грецьких слів з першою основою *ευ-*: *благовеликии* < *ευ-μεγέθης* (ДГС I, 697), *благолънии* < *ευ-πρετής* (704) — та утворювалися за зразком вже установлені і закріплені в давньоукраїнській мові старослов’янської схеми.

Перша основа таких композитів представлена прислівником *благо* ‘добре’. Однак ще в церковнослов’янській мові, а згодом і в давньоукраїнській спостерігається втрата ним свого первісного значення і перетворення на своєрідний префікс-модифікатор для вираження високої міри вияву ознаки. Словотвірне значення таких похідних можна описати перифразою ‘дуже + відповідний прикметник’, напр.: *благооумьнии* (СДРЯ I: 211) ‘дуже розумний, мудрий’, *благовеликъ* (169) ‘дуже великий’, *благоприятнь* (195) ‘дуже приємний’. Такі композити характеризували особу чи предмет, підсилюючи ступінь вияву позитивної ознаки: *и сила блговелика* (ГБ XIV: 171 а), *и толико са стьжю блгокрасныа тоа вашага ризы* (87 г), *блгоразу(м)нии кна(з) Юрги* (1229 / 1377 ЛЛ: 156), *моудро пришелъ еси въ блготишноук пристанище* (XIII / 1554 КПП: 2 г), *блгооумьнии кнзь Ярополкъ* (1136 / 1425 ЛЛ: 111 зв.), *пригалъ еси кнаже Андрѣю мужьству тѣзоимените братама блгооумьныма* (1175 / 1425 ЛЛ: 206 зв.). Зрідка складні прикметники на *благо-* могли підсилювати значення негативної ознаки: *благогорькъ* (СДРЯ I: 176) ‘неприємний’, *благодързыи* (183) ‘відвертий’.

Продуктивна й поширена в церковнослов’янській і давньоукраїнській мові словотвірна модель не отримує розвитку у староукраїнський період. Окремі слова продовжують вживатися в релігійних текстах, полемічних творах і художній літературі, де їхнє використання було стилістично мотивованим та зумовлювалося вимогами жанру текстів і прагненням авторів до урочистості та пишномовності: *а которая мудрость зъ высокости, первъѣй есть чиста потомъ же мирна, кротка, блгопокорлива, полна милости*

и овоцовъ добрыхъ (1603 Пит.: 106), гды хто живетъ Бг҃ъ во виелакой свато-бливости и справедливости и правдѣ, и ставаетса жертвою дѣховною **бл҃гопрїа(т)ною** бг҃ви (1620 См. Каз.: 11 зв.), яко апостола **благоразумна** (1581 ПОБ: 5), **бл҃горазумны(х)** чите(л)нико(в) (к. XVII–п. XVIII КЗ: 195), ра(д)уиса козмо **бл҃горазумный** защитниче печалнымъ (1489 Чет.: 69 зв.), и ва(с) вси(х) ве(р)ны(х) и **бл҃гопослушны(х)** желателе(и) тою бы(т)но(ст)ю своею посетимъ (1591 ЛСБ: 152), прото вѣм в то(м) впоминае(м) жебы вѣм заховалися по **бл҃гоч(с)тному** хр(с)тия(н)скому обычаю (1584 ЛСБ: 66).

Своєрідне «плетіння словес», характерне для літератури бароко, сприяло виникненню й неологізмів, утворених за аналізованою моделлю. Але такі явища є поодинокими: *и вѣтры тог(д)а бл҃гопрохладны л҃чали просїаеми, И всако птиче стадо по(д) нбсе(м) пое(т) сла(д)кими пѣніями* (1591 Просф.: 70).

Як правило, основа **благо-**, продовжуючи давньоукраїнську традицію, вказує на високий ступінь вияву ознаки: *благоеккусень* (СУМ XVI–XVII 2: 99) ‘прославлений’, *бл҃гопрїатный* (100) ‘приємний’, *благоразумный* (101) ‘розважливий’, *благочестный* (109) ‘праведний’, *благомощный* (XVII Слав.-Кор., 427) ‘дуже сильний’, *благонарочитый* (427) ‘дуже знаменитий, відомий’, *благотребный* (427) ‘необхідний’. Однак все частіше спостерігається нейтралізація семантики першої основи, а словотвірне значення таких похідних починає дорівнювати значенню твірного іменника: *благолѣпный* (СУМ XVI–XVII 2: 99) ‘гарний’, *благопокорливый* (100) ‘покірний’, *благопослушный* (100) ‘покірний’, *благополучный* (XVII Слав.-Кор., 427) ‘щасливий’, *благострастный* (427) ‘пристрасний’, *благоумный* (428) ‘розумний’, *бл҃гопрїа(з)ный* (1596 Зиз. Лекс.: 30) ‘приємний’. Такі прикметники використовувалися й у текстах іншої стильової тематики, зокрема літописах: *зде положили за вещь бл҃гопо(т)ре(б)ну* (1739 ГГ: 11 зв.).

Поступово композити описуваної структури виходять з ужитку. Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського зафіксовано тільки один прикметник — *бл҃гопристойный* (Жел. I: 32), у словнику за редакцією Б. Грінченка — два: *благополучный* (Гр. I: 83) і *благонадійный* (83). У сучасній українській мові тільки один композит вважається нормативним — *благополучный* ‘який перебуває в доброму стані; який щасливо, успішно відбувається чи закінчується; щасливий, успішний, добрий’ (СУМ I: 193). Три вживаються як застарілі: *благоліпный* ‘гарний’, *бл҃гопристойный* ‘цілком пристойний’ та *благонадійный* ‘який заслуговує на довіру, цілком надійний’ (СУМ I: 193). У дореволюційній Росії церковнослов’янський прикметник *благонадежный* (СЦСЯ I: 53) отримує політичне забарвлення і використовується для позначення осіб, які ‘з політичного боку не викликають недовіру у влади’ (СУМ I: 193). У говірках Нижньої Наддніпряни зберігся композит *благорозсудливый* (СГНН: 88) ‘такий, що звертає увагу на всі життєві обставини перед прийняттям якогось рішення’, котрий не став надбанням літературної мови.

Таким чином, дослідивши семантику та структуру складних прикметників з першою основою **благо-** та другим іменним компонентом, можна сказати, що вони склали особливу групу похідних, які викону-

вали важливу контекстно-ідеологічну функцію. Перші такі похідні з'явилися в результаті запозичування зі старослов'янської мови, які у свою чергу, були кальками з грецької. Згодом за зразком грецьких моделей вже на власному мовному ґрунті утворюються нові ад'єктиви, причому форма першої частини **благо-** залишається незмінною, міцно ввійшовши в лексику давньоукраїнської мови. Такі слова можна назвати «словами-формулами». Водночас відбувається розширення семантики прикметника *благий*, що дає змогу розширити мотивувальну базу, залучивши до неї нові слова. Формуються дві основні словотвірні моделі: 1) прикметник + іменник + суфікс; 2) прислівник + прикметник. Перша основа всіх композитів цієї структури має позитивну семантику, зберігає давнє церковнослов'янське значення як прикметника *благий*, так і прислівника *благо*.

Найбільше похідних проаналізованої структури виявлено в пам'ятках XI — XIII ст., що насамперед зумовлено релігійністю всієї культури того часу; значно менше — у староукраїнську добу, і майже повну відсутність їх можна констатувати в сучасній українській літературній мові. Це явище є цілком умотивованим: адже досліджені композити, від самого початку будучи книжними елементами, виявилися чужими живій народній мові, тому й не «прижилися» в ній.

Загалом функціонування складних прикметників із першою основою **благо-** та другим іменним компонентом в сучасній українській літературній мові характеризується такими ознаками, як: 1) збереження невеликої кількості композитів-прикметників із першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові; 2) семантичні зміни в аналізованих похідних, зокрема: а) збереження первісного значення: *благодушний*, *благоліпний*, *благонамірений*, *благополучний*, *благопристойний*, *благочестивий*; б) деактуалізація первісного значення з одночасною актуалізацією пізнішої семантики: *благородний*: 'знатний' (застаріле, рідко вживане) — 'який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний' (актуалізоване); в) повна втрата первісного значення; семантичне переосмислення: *благовірний*: 'правовірний' → 'чоловік / дружина'; г) розширення семантики за рахунок появи нових значень: *благородний* — використовується як складова частини термінів; 3) стилістична маркованість переважної більшості композитів: а) книжне: *благоліпний*, *благочестивий*; б) застаріле: *благоліпний*, *благонамірений*, *благопристойний*, *благочестивий*; в) рідковживане: *благообразний*.

Отже, структурні й семантичні особливості ад'єктивних композитів з першою основою **благо-**, а також специфіка походження й функціонування визначають особливу їхню роль в українській мові протягом усього періоду її розвитку. У перспективі дослідження всіх словотвірних моделей складних прикметників з першою основою **благо-**, а також процесу виникнення синонімічних утворень до одиниць такого типу, їх функціонування, взаємозаміна тощо, що дозволить провести цілісний і системний аналіз ад'єктивних композитів названого словотвірного типу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Апокр.** — Апокрисисъ. Сочиненіє Христофора Филалета въ двухъ текстахъ: польскомъ и западно-рускомъ, 1597—1599 // РИБ. — Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. — Кн. 2. — Пб., 1882. — С. 1003—1820.
- Б.-Н.** — Білецький-Носенко П.П. Словник української мови / П.П. Білецький-Носенко ; підгот. до вид. [та авт. передм.] В.В. Німчук ; відп. ред. К.К. Цілуйко. — К. : Наук. думка, 1966. — 423 с.
- Бер. Лекс.** — Лексикон словенороский Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука ; відп. ред. К.К. Цілуйко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — XL. — 272 с.
- ВГ** — Волинські грамоти XVI ст. / упор.: В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. — К. : Наук. думка, 1995. — 248 с.
- Вел.** — Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками / С.В. Величко. — К. : Видання Археогр. Комісії Укр. АН, 1926. — Т. 1. — 268 с.
- Виш.** — Иван Вишенский. Твори. — К. : Держлітвидав, 1959. — 269 с.
- ГБ XIV** — Григорий Богослов. Собрание творений : в 2 т. — Мн. : Харвест — М. : АСТ, 2000. — Т. 1. Слова. — 832 стр.
- ГГ** — Гісторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куду козаки наречены, о(т) коего племени и рода // Гісторія... Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій... / упор., вс. ст., комент., пок. В.М. Мойсієнка ; відп. ред. В.В. Німчук. — Житомир, 2001. — С. 40—175.
- ГС** — Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вип. 1 : А — Биенье / рэд. А.М. Булыка. — Мінск : Навука і тэхніка, 1982. — 296 с.
- Гр.** — Словник української мови : у 4 т. / упор., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. — 3-є вид., випр. й доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. — К. : Горно, 1927. — Т. 1.
- ДГС** — Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / под ред. С.И. Соболевского. — Т. I : А — Л. — М., 1958.
- ЕСУМ** — Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 1982—2012. — Т. 1—6.
- Жел.** — Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. — Львів, 1885—1886.
- Зиз. Лекс.** — «Лексис» Лаврентія Зизанія // «Лексис» Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текст., вступ. ст. В.В. Німчука. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 23—89.
- Лл.** — Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Иллариона — русского писателя XI в. / Н.Н. Розов // Slavia, časopis pro slovanskou filologii. — Praha, 1963. — Roč. XXXII. — Seš. 2. — S. 141—175.
- КЗ** — Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І.П. Чепіги, вступ. ст. В.П. Колосової та І.П. Чепіги ; відп. ред. В.В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1971. — 391 с.
- КПП** — Киево-Печерский патерик / подг. текста, перевод и комм. Л.А. Дмитриева // Памятники литературы Древней Руси. XII век / под ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева. — М. : Худ. литература, 1980. — С. 313—626, 692—704.
- ЛП** — Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). — Т. 2 : Ипатьевская летопись. — М. : Изд-во восточной литературы, 1962.
- ЛК** — Лѣтопись краткій о(т) початкѣ великоросійски(х) и про(т)чихъ кнзей и монарховъ // Гісторія... Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій... / упор., вс. ст., комент., пок. В.М. Мойсієнка ; відп. ред. В.В. Німчук. — Житомир, 2001. — С. 176—253.
- ЛЛ** — ПСРЛ. — Т. 1 : Лаврентьевская летопись / под ред. И.Ф. Карского. — Л., 1926—1928. — VIII с. — 579 стлб.

- ЛСІ** — Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008—2009) : Словник. — Х., 2010, — 116 с.
- ЛСБ** — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI — серед. XVII ст. — Зб. у Львівському держ. іст. архіві, ф. 129, оп. 1.
- МІКСВ** — Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. — Київ, 1924.
- ПВЛ** — Повѣсть времяныхъ лѣтъ // ПСРЛ. — Т. 1: Лаврентьевская летопись. — 2-е изд. — Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926—1928. — Стлб. 1—29.
- ПЄ** — Пересопницьке Євангеліє, 1556—1561 : Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / вид. підгот. І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко ; наук. ред. В.В. Німчук. — 2-е вид., доповн. — К. : [б. в.], 2011. — 700 с.
- ПЛ** — Приватні листи XVIII ст. / підгот. В.А. Передрієнко ; відп. ред. М.А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1987. — 173 с.
- ПОБ** — Предисловіє къ Библии, изданной въ Острогѣ въ 1581 г. // Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. — Ч. 1. — Т. VIII. Вып. 1 : Памятники литературной полемики православныхъ южно-русовъ съ протестантами и латино-уніатами въ Юго-Западной Руси за XVI и XVII стол. — Киевъ, 1914. — С. 45—58.
- Пам.** — Памятники, изданные Киевскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. — Т. I—III. — изд. 2-е, съ дополненіями. — Киевъ, 1897—1898.
- Перест.** — Пересторога // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / М.С. Возняк ; відп. ред. С.М. Шаховський. — Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1954. — С. 25—63.
- Перло** — Сіа книга названнаа Перло Многоцѣнное. Съставленна Трѣдолюбіємъ: презъ Кирила: Транквѣліона. — Чернігів, 1646.
- Пит.** — Питання і відповіді православного папистові. — Б. м. н., 1603 // РИБ. — Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. — СПб., 1882. — Кн. 2. — С. 1—110.
- Просф.** — Просфонима. — Львів, 1591 // РИБ. — Т. 9: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. — Пг., 1903. — Кн. 3 (приложения). — С. 61—75.
- Роз. Гр.** — Розов В. Українські грамоти. — Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. — Київ : УАН, 1928. — 75 с., IX.
- СГНН** — Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Т. 1 : А—Ж. — Запоріжжя, 1992.
- СДРЯ** — Словарь древнерусского языка (XI — XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р.И. Аванесов. — М. : Рус. яз., 1988-.
- ССУМ** — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2 т. / уклад.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова та ін. ; передм. І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1977—1978.
- СУМ** — Словник української мови : в 11 т. — К. : Наук. Думка, 1970—1980.
- СУМ XVI—XVII** — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. : у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. — Львів, 1994—2013. — Вип. 1—16.
- СЦСЯ** — Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка / сост. Вторымъ отдѣленіемъ Императорской Академіи Наукъ. — Т. 1. — СПб., 1847. — 416 с.
- Слав.-Кор.** — Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинскій // «Лексикон латинскій» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинскій» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В.В. Німчук ; відп. ред. К.К. Цілуйко. — К. : Наук. думка, 1973. — С. 423—541.

- См. Каз.** — Казанье на честныи Погребь ... презь ... Мелетія Смотровского ѿ(т) правованое. — Вільно, 1620.
- Срезн.** — Срезневский И.И. Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ : у 3 т. / И.И. Срезневский. — СПб, 1893—1912.
- Т. Мат.** — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст. : у 2 кн. / підгот., упор., ред. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. — К. ; Нью-Йорк, 2002—2003.
- УГр. XV** — Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В.М. Русанівського ; відп. ред. М.М. Пешчак. — К. : Наук. думка, 1965. — 162 с.
- УЄ Трос.** — Тростянецьке учительне євангеліє. — 3 території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologyczne. — Warszawa, 1931. — Т. XV. — cz. 2.
- Чет.** — Четья 1489. — Рукопис збер. у ЦНБ НАН України, шифр ДА / 415 л.
- ЭССЯ** — Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / сост.: О.Н. Трубачев, В.А. Меркулова, Ж.Ж. Варбот и др.; под ред. [и с предисл.] О.Н. Трубачева. — М. : Наука, 1974—2014. — Вып. 1—39.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Василевская И.А.* Перевод абстрактных понятий в древнерусском варианте «Повести о Варлааме и Иоасафе» (проблема закономерности в выборе лексических средств при переводе с греческого) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика», 10.02.20 «Сравнительно-историческое языкознание, типологическое языкознание, теория перевода». — М., 1998. — 22 с.
2. *Вікторіна О.М.* Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / відп. ред. В.В. Лучик. — Кіровоград, 2006. — 436 с.
3. *Добрушина Е.Р.* Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е.Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III: Филология. — 2009. — Вып. 1(15). — С. 25—40.
4. *Дронова Л.П.* Прилагательное *благой* в историко-культурном контексте / Л.П. Дронова // Известия Уральского государственного университета. — 2005. — № 39. — С. 175—190.
5. *Колесов В.В.* Древняя Русь: наследие в слове : в 5 кн. — Кн. 2 : добро и зло. — СПб., 2001. — 304 с.
6. *Низаметдинова Н.Х.* К вопросу о влиянии греческого языка на русское словосложение // Мова. — 2014. — № 21. — С. 123—129.
7. *Никифорова С.А.* Композиты с начальными БОГО- и БЛАГО- в Ильиной книге XI—XII вв.: определение понятийных связей на базе греко-славянских соответствий // Вестник Удмуртского университета. Филологические науки. — 2006. — № 5 (2). — С. 113—126.
8. *Смирнова О.И.* Один случай энантиосемии / О.И. Смирнова // Лексикология и словообразование древнерусского языка / под ред. Р.И. Аванесова. — М. : Наука, 1966. — С. 57—58.
9. *Фелькина О.А.* Развитие семантики славянских прилагательных общей оценки в русском языке. — Минск, 1990.

Статтю отримано 20.11.2017

Ruslana Kotsa

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

COMPOUND ADJECTIVES WITH THE FIRST PART *BLAHO*- IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE

The semantic and structural analysis of the compound adjectives with the first part *blaho*- and the second noun part found in the monuments of Ukrainian language of the 11—20th centuries is

implemented in the article. In particular their origin and ways of borrowing were traced, the semantics and word-formative structure in the different periods of the Ukrainian language development were determined, the stylistic function and peculiarities of use were found out.

Thus, by studying the semantics and structure of compound adjectives with the first part *blaho-* one can say that they formed a special group of derivatives that performed an important contextually ideological function. The first derivatives of such structure appeared as a result of borrowing from the Old Slavic language, where, in turn, they were the Greek calques. Later, the new adjectives after the fashion of the Greek models have been formed on their own verbal base became ingrained in the Old Ukrainian language vocabulary. The form of their first part *blaho-* hasn't changed. Such words can be called "word formulas". At the same time, the semantics expansion of the adjective *благий* and the noun *благо* took place that enabled to expand the motivational base by involving verbs and nouns. Two main word-building models were formed: 1) adjective + noun + suffix; 2) adverb + adjective. The first component of all composites of such structure had exclusively positive semantics, preserved the old Church Slavonic meaning of an adjective *благий*.

Most of the composites with the first component *blaho-* were found in the monuments of the 11–13th centuries which is primarily due to the religiosity of the entire culture of that time. Much less of such composites were found in the old Ukrainian (Ruthenian) days while their almost complete absence can be stated in modern Ukrainian literary language. This phenomenon is quite motivated. The analyzed composites being initially the book elements were alien to the living folk language, therefore they did not "assimilate" to it.

Keywords: compound adjectives, composites, Church Slavonic words, *blaho*, word-building model, word-building semantics.

Мовна мозаїка

НЕ ПИШИТЬ ТЕКСТ ПІД ДИКТОВКУ

У шкільних підручниках та навчальних посібниках можна прочитати завдання: *Запишіть текст під диктовку вчителя*. Дехто з авторів замінив *під диктовку* на *під диктування*. Проте обидві прикметниково-іменникові форми тут не прийнятні, бо в українській мові вони набули негативного стилістичного забарвлення, пов'язаного з вираженням несамотійності дій, вчинків, чийогось впливу, наказу або навіть диктату, пор.: *Новий Трудовий кодекс написали під диктовку олігархів* (Главком, 21.07.2010); *Підлітки... ресструються в соціальних мережах і під диктовку незнайомиців беззаперечно виконують «травматичні» завдання...* (Телеканал «2 + 2»); [Підозрюваний:] *Мої свідчення дано під тиском і під диктування* (БукІнфо, 01.04.2015).

Завдання в підручниках і навчальних посібниках не матимуть такого забарвлення, якщо їх сформулювати так: *Запишіть продиктований текст* або *Запишіть текст, який продиктує вчитель*.

Катерина Городенська